

УДК 372.011.31

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ СТАНДАРТІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Катерина Нор

У статті розглядаються питання формування рефлексивної компетентності вчителя як умови реалізації державних стандартів освіти України. Автор підкреслює значущість і необхідність розвитку рефлексивних умінь учителя в процесі підвищення кваліфікації та робить акцент на критеріях їх формування.

Ключові слова: рефлексія, педагогічна рефлексія, рефлексивна компетентність, рефлексивне середовище.

ФОРМИРОВАНИЕ РЕФЛЕКСИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ КАК УСЛОВИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СТАНДАРТОВ

Екатерина Нор

В статье рассматриваются вопросы формирования рефлексивной компетентности учителя как условия реализации государственных стандартов образования Украины. Автор подчеркивает значение и необходимость развития рефлексивных умений в процессе повышения квалификации и делает акцент на формах их формирования.

Ключевые слова: рефлексия, педагогическая рефлексия, рефлексивная компетентность, рефлексивная среда.

FORMATION OF A TEACHER'S REFLEXIVE COMPETENCE AS A CONDITION FOR THE IMPLEMENTATION OF STATE EDUCATIONAL STANDARDS

Kateryna Nor

The article deals with the formation of reflexive competence of a teacher as a condition of implementation of state educational standards in Ukraine. The author emphasizes the importance and need of the reflective skills development in the process of training and focuses on the ways of their formation.

Key words: reflection, teaching reflection, reflective competence, reflective environment.

Актуальність дослідження. У сучасних умовах модернізації освіти в Україні змінилися підходи до оцінки результатів випускників. Якщо раніше високо оцінювався фактологічний рівень володіння інформацією, то сьогодні особлива увага надається практичній підготовці. Для забезпечення системності оновлень кожен педагог має бути адаптований до змін у професійній діяльності, володіти сформованою здібністю розуміти самого себе й оточуюче середовище, бути готовим до постійної самоосвіти і практичної діяльності. У зв'язку з цим уважаємо, що важливим і необхідним компонентом у структурі педагогічної діяльності є рефлексія як пізнання й аналіз педагогом явищ власної свідомості та діяльності, тобто погляд на власні думки і дії зі сторони. Рефлексивне знання дає можливість поєднати розрив між знанням та його застосуванням, оскільки воно отримується з аналізу досвіду як практичних, так і мисленневих дій. Очевидно, що розвиток рефлексивного мислення вчителів є актуальним завданням інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Мета статті: розкрити проблему рефлексивної компетентності вчителя як основу його професійного й особистісного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема формування рефлексії в педагога значуща для вчених і практиків, які займаються проблемами професійної

освіти. Рефлексія розглядається як спосіб осмисленого існування і діяльності людини (О. С. Анісімов, Г. П. Щедровицький, С. Л. Рубінштейн, В. І. Слободчиков). Завдяки рефлексії людина усвідомлено проектує, здійснює та аналізує індивідуальну і спільну діяльність (М. Г. Олексіїв, А. А. Веремчук, В. П. Зінченко, І. А. Колесникова, І. М. Семенов, В. А. Семиченко, С. Ю. Степанов). Актуальним є питання про формування рефлексивної позиції в педагогів, які працюють у системі розвивального навчання, орієнтовані на розвиток індивідуальності дитини (А. К. Дусавицький, В. О. Сластьонін, М. Г. Руденко). Рефлексія розглядається як засіб професійного розвитку вчителя (А. А. Бізяєва, А. А. Веремчук, Ю. М. Кулюткін, Л. М. Мітіна), проведено ряд досліджень із проблеми формування рефлексії в педагогів у системі підвищення кваліфікації (Б. О. Дробишевський, М. М. Карнелович, О. Б. Модуліна, М. Уоллес).

Виклад основного матеріалу. Нині проведено ряд досліджень, у яких вивчається процес становлення і формування професійної рефлексії педагогів. І. В. Вачков визначає рефлексію як важливий феномен особистісного розвитку, що відіграє особливу роль у розвитку професійної самосвідомості [2, с. 6]. На його думку, рефлексія доповнюється і збагачується в процесі зворотного зв'язку, що дозволяє індивіду коректувати свою діяльність і спілкування, довільно керувати своєю поведінкою, а самоаналіз учителя,

заснований на узагальнених принципах педагогічної діяльності, є важливою умовою розвитку педагогічної рефлексії як професійно значущої якості особистості.

Професійна педагогічна рефлексія трактується більшістю дослідників як активна дослідницька позиція педагога відповідно до своєї діяльності та себе як її суб'єкта з метою конструктивної перебудови професійної діяльності й подальшого самовдосконалення [2].

Рефлексія в педагогічному процесі, на думку Н. Г. Суворової, – це процес самоідентифікації суб'єкта педагогічної взаємодії з тим, хто складає педагогічну ситуацію: учнями, педагогами, умовами розвитку учасників педагогічного процесу, середовищем, змістом, педагогічними технологіями [10, с. 25 – 27].

Рефлексивні процеси «буквально пронизують професійну педагогічну діяльність». По-перше, рефлексія є основним психологічним механізмом організації викладачем навчальної взаємодії; по-друге, рефлексія – найважливіша професійно значуща якість особистості вчителя, яка одночасно з емпатією та динамізмом визначає рівень його професійної придатності. Рефлексія виступає як здібність учителя прогнозувати й адекватно оцінювати результати своїх дій [2].

На нашу думку, педагогічна рефлексія – усвідомлення педагогом себе як суб'єкта педагогічної діяльності та педагогічної ситуації; оцінка ступеня адекватності власних педагогічних дій і форм поведінки в професійно значущих ситуаціях.

Професійна рефлексія вчителя має своєю кінцевою метою забезпечення практичної реалізації особистістю педагогічних норм і оціночних критеріїв у діяльності, вчинках, ситуаціях педагогічного вибору. Вона фіксує процес діяльності, свідомо впливає на цей процес [6].

У науковій літературі виділяють такі рефлексивні процеси, як: саморозуміння і розуміння іншого, самооцінку й оцінку іншого, самоінтерпретацію та інтерпретацію іншого [3; 7].

Рефлексія як професійно значуща якість особистості невіддільна від процесу педагогічної діяльності та слугує найважливішою передумовою росту професійної майстерності вчителя.

Оскільки сьогодні головним у педагогічному процесі визначається розвиток особистості, то оцінку такого розвитку дозволяє здійснити рефлексія як процес самоспостереження, самоаналізу, самороздумів. У педагогічному процесі рефлексивні вміння дозволяють його суб'єктам організовувати і фіксувати результат стану розвитку, саморозвитку, а також причини позитивної або негативної динаміки цього процесу.

Разом із тим педагогічна рефлексія передбачає «взаємовідображення», взаємооцінку учасників педагогічного процесу, «проникнення» у внутрішній світ учня, виявлення стану їх розвитку. Педагогічний процес організується і здійснюється вчителем із метою створення умов для розвитку учнів. Це означає, що всі компоненти рефлексії в педагогічному процесі обумовлені рефлексією власної діяльності вихованця.

Оскільки педагогічна рефлексія пов'язана з особливостями педагогічної праці, власним педагогічним досвідом, його переглядом, перепроєктуванням способів педагогічних дій, Г. Г. Єрмакова виділяє критерії педагогічної рефлексії [4].

Першим критерієм, на думку автора, є достатність рефлексивних знань, показниками якого виступають проблемність і конфліктність. Другим критерієм розвитку педагогічної рефлексії виступає ставлення педагога до педагогічної рефлексії, рефлексивної

діяльності, показниками якого є цінність і перетворюваність. Третім критерієм Г. Г. Єрмакова виділяє власну рефлексивну поведінку педагога, показниками якого є особистісна орієнтованість, професійна адекватність.

Аналіз досліджень науковців (Є. Ю. Азбукіна, Г. Г. Єрмакова, Є. В. Пискунова, Т. А. Татукіна) і наше спостереження свідчить про те, що розвиток педагогічної рефлексії можливий за таких умов [3; 4; 5; 9]:

1. Спеціально організована рефлексивна діяльність учителя (цілеспрямованість, перетворюючий характер, предметність, усвідомленість).

2. Наявність рефлексивного середовища. Рефлексивне середовище – це деяка система умов розвитку особистості, яка відкриває перед нею можливості самодослідження та самокорекції соціально-психологічних і професійних ресурсів. Функція такого роду середовища сприяє виникненню в особистості потреби в рефлексії.

3. Активізація міжсуб'єктних відношень між учасниками рефлексивної діяльності. Особливість відношень у педагогічному процесі в умовах рефлексивної діяльності передбачає, що викладач і учень виступають суб'єктами діяльності, коли їх загальна діяльність здійснюється синхронно й кожен доповнює і збагачує діяльність один одного, зберігаючи своєрідність своїх дій.

4. Актуалізація рефлексивності вчителя. Рефлексивність – відображення в рефлексивній діяльності суб'єктності позиції її учасників. Актуалізувати рефлексивність учителя означає аналізувати актуалізацію потреби в перегляді власної професійної позиції. Така ситуація передбачає, що завдяки рефлексії педагог виходить із самої професії, допомагає подивитися на неї з позиції іншої людини, виробити відповідне ставлення до неї, і, нарешті, зайняти позицію поза нею, над нею для

судження про неї.

5. Використання освітніх програм щодо розвитку професійної рефлексії. До основних методичних засобів, які стимулюють рефлексивне мислення вчителя, відносяться: групові дискусії, ділові ігри, семінари, метод кейс-стаді, відеотренінг, технологія «портфоліо», технологія модерації і рефлексивного слухання.

На думку М. Уоллеса, рефлексивна модель навчання відображає специфіку професійної діяльності вчителя: «Рефлексивний компонент у роботі вчителя об'єктивно виникає із принципової неможливості створити деякий універсальний довідник із уже готовими порадами і рекомендаціями на всі випадки життя. Освітній процес настільки динамічний, мінливий, що неможливо раз і назавжди засвоїти всі таємниці педагогічної праці. Те, що безвідмовно діяло сьогодні, уже завтра може бути недостатнім або навіть неприродним. Із цієї причини викладацька діяльність є творчою, а вчитель – рефлексуючим професіоналом, який безперервно аналізує свою роботу» [11, с. 5].

Ключовими напрямками в роботі з учителями в рамках підвищення кваліфікації із зазначеної проблеми ми обрали:

- формування уявлень про педагогічну рефлексію і рефлексивні вміння вчителя;
- засвоєння та розвиток рефлексивних умінь на етапі самоосвіти в педагогічній практиці;
- створення власної системи формування рефлексивних умінь в учнів.

Відповідно до принципів рефлексивної діяльності ми обговорюємо уроки, учимо робити рефлексивний аналіз уроку, для чого даємо базові питання рефлексії або конкретизовані стосовно до етапів рефлексії питання:

дія; мисленнєве повертання до дії (детальний опис ситуації); виділення істотних рис ситуації, протиріч; визначання альтернативних способів дії; оцінка їх із точки зору можливостей дітей, індивідуальних можливостей учителя, а також можливостей організації педагогічного процесу; нова дія.

Залежно від того, коли має місце рефлексивний аналіз (рефлексія за часовою орієнтацією): до здійснення діяльності, одночасно з нею або після її завершення, можна виділити такі види рефлексії, як: перспективну, ситуативну, ретроспективну.

Наведемо приклад проведення ситуативної рефлексії. Узагальнюючи матеріали про механізми рефлексивної дії (В. І. Слободчиков, Є. І. Ісаєв, А. В. Хуторський, А. А. Тюков), ми представили таку форму проведення ситуативної рефлексії, яку педагог може використовувати в будь-який момент педагогічної ситуації:

- які почуття присутні в цей момент і яке відношення до них педагога (емоційне самовідчуття);
- чому даний стан виник (мотиваційний аспект);
- які дії привели до цього стану (поведінковий аспект);
- що педагог хоче зробити в наступний момент, який результат хоче отримати

(прогностичний аспект).

Використання такої схеми рефлексивного аналізу педагогічної ситуації дозволяє оперативно оцінити наявну ситуацію і себе в ній, що допоможе сприяти прийняттю оптимального педагогічного рішення.

Результатами рефлексивної діяльності вчителя стає ріст рефлексивних умінь, прийомів рефлексивної діяльності в роботі з учнями на уроках.

Висновки. Таким чином, проблема розвитку педагогічної рефлексії актуальна, тому що реалізація поставлених державою завдань можлива тільки за умови відповідної організації навчального процесу. Учителю треба розв'язувати методичні питання в рамках модернізації освіти. Використання педагогічної рефлексії допомагає вчителю трансформувати поставлені завдання в конкретні методичні вимоги, побачити проблеми власної професійної діяльності, модифікувати її за рахунок своїх внутрішніх ресурсів, здійснити найбільш оптимальний вибір стратегії навчання. Підвищення кваліфікації вчителів має включати формування вмінь вставати в рефлексивну позицію по відношенню до того, що він робить, навіщо він це зробив так. Від цього залежить практична здібність і готовність допомогти учню розкрити його творчі потенціали.

Література

1. Бессонова И. Г. Формирование профессиональной педагогической рефлексии у студентов : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. пед. наук / И. Г. Бессонова. – Сургут, 2007. – 18 с.
2. Вачков И. В. Структура профессионального самосознания учителя [Текст] / И. В. Вачков // Школьный психолог. – 2000. – № 3. – С. 5 – 8.
3. Гимпель Л. П. Педагогическая рефлексия в структуре профессиональной деятельности [электронный ресурс] / Л. П. Гимпель. – Режим доступа : <http://www.openlass.ru>
4. Ермакова Г. Г. Педагогические условия развития профессиональной рефлексии педагога : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. пед. наук / Г. Г. Ермакова. – Оренбург, 1999. – 17 с.

5. Карпов А. В. Психология рефлексии [Текст] / А. В. Карпов, И. М. Скитяева - М. : Аверс Пресс, 2002.
6. Лидак Л. В. Рефлексия как условие формирования адекватной «Я-концепции» педагога : монография [Текст] / Л. В. Лидак, О. С. Погребная. – Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2008 – 127 с.
7. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал [Текст] / Л. М. Митина. - М. : Дело, 1994. – 216 с.
8. Нор К. Ф. Формування рефлексивної компетентності вчителів у систем післядипломної освіти / К. Ф. Нор // Вересень : науковий часопис у 2-х т. Т. 2. 2011. - С. 21 – 28.
9. Пискунова Е. Ф. Профессиональная педагогическая рефлексия в деятельности и подготовке педагога / Е. Ф. Пискунова // Вестник ТГПУ. – 2005. – Вып. 1 (45). - С. 62 – 66.
10. Суворова Н. Г. Интерактивное обучение : новые подходы / Н. Г. Суворова / Учитель (Россия). – 2000. – № 1. – С. 25 – 27.
11. Wallace M. Training Foreign Language Teachers / M. Wallace. – Cambridge University Press, 1991.